

UOT:94.

**XIX ƏSRİN İKİNCİ YARISINDA YELİZAVETPOL QUBERNİYASINDA  
TƏHSİLİN VƏZİYYƏTİ**

*Musayeva Şəfa Xasafət qızı*  
*Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti*  
*Musayeva\_shafa@list.ru*

**Xülasə:** Çarizm Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda möhkəmlənmək üçün təkcə hərbi-siyasi, iqtisadi, demoqrafik vasitələrlə kifayətlənməyərək maarif, mədəniyyət, dini-mənəvi sahələrdə də regionun müstəmləkələşdirilməsinə xidmət edən addımlar atırdı. Bu istiqamətdə təhsil və məktəb işi mühüm rol oynayırdı.

Gəncə quberniyasının yaradılmasına qədər şəhərlərdə və qəzaların əksəriyyətində mollaxanalar və iri məscidlərin yanında mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi. Yeri gəlmişkən, həmin dövrün bir çox ziyalıları ilk təhsillərini bu tip məktəblərdə almışlar (M.Ş.Vazeh, M.F.Axundov və b.). Bu məktəblər əsasən dini icmaların və imkanlı şəxslərin ianələri hesabına fəaliyyət göstərirdilər.

**Açar sözlər:** təhsil, çarizm, region, məscid, məktəb, qəza, dini icmalar

**Key words:** education, tsarism, region, mosque, school, accident, religious communities

**Ключевые слова:** образование, царизм, край, мечеть, школа, катастрофа, религиозные общины.

**Əsas mətn**

Nuxada hər bir məscidin (şəhərdə o zaman 23 məscid var idi –Ş.M.) nəzdində məktəb var idi. Dövrə aid mənbələrdə, tədqiqat əsərlərində 1968-ci ilə qədər qəzalarda fəaliyyət göstərən mollaxanaların və orada təhsil alan şagirdlərin sayı haqqında konkret rəqəmlər öz əksini tapmışdır. Məscidlərlə yanaşı, evlərdə də məktəblər var idi ki, orad təkcə oğlanlara deyil, qızlara da ilkin savad öyrədilirdi. Məsələn, 1846-cı ildə Nuxa şəhərində həm məscidlərdə, həm də evlərdə 450 uşaq savad öyrənirdi.

Dini məktəblərlə yanaşı Qafqazın hakimiyyət orqanları tərəfindən 1940-cı illərin sonlarında Yelizavetpol və Şuşada müsəlmanlar üçün dövlət məktəbləri (şüələr və sünnülər üçün ayrıca) da açılmışdı. 1847-ci ildə Gəncədə müsəlman məktəbi adlı tədris müəssisəsi təsis edilmişdi. Bu məktəblərin açılmasında əsas məqsəd çar hakimiyyətinə loyallıq ruhanilər yetişdirməkdən ibarət idi. (1)

Bununla yanaşı, 1830-cu illərdən başlayaraq dünyəvi təhsil ocaqları olan qəza məktəbləri yaranmış, ilk belə məktəb 1833-cü ildə Gəncədə şəhərində açılmışdı. Bu məktəblərdə gələcəkdə bölgə təhsilinin inkişafında mühüm rol oynayacaq görkəmli maarifçi xadimlər yetişmişdi. Lakin qəza məktəbləri ən ibtidai biliklər verirdilər. Bu məktəbləri bitirənlərin gimnaziyalara daxil olmaq hüquqları yox idi. Qəza məktəblərində oxuyan azərbaycanlıların sayı da çox az idi. XIX əsrin 60-cı illərin sonlarına qədər quberniyanın üç şəhərində - Şuşa, Nuxa və Yelizavetpol şəhərində qəza məktəbləri fəaliyyət göstərirdi. Şuşa qəza məktəbi bütövlükdə Azərbaycanda yaradılmış ilk dünyəvi məktəb olmuşdur.

Qəza məktəblərində tədris olunan fənlərin proqramı ilə müqayisədə progimnaziyaların təhsilə olan ehtiyacları daha yüksək səviyyədə ödəyə biləcəkləri ehtimalını nəzərə alaraq 1870-ci il sentyabrın 22-də Yelizavetpol şəhərində qəza məktəbinin bazasında klassik progimnaziyanın açılışı oldu. Bu tədris müəssisəsinin yaradılmasında əsas məqsəd şəhərin xristian əhalisinin təhsil ehtiyaclarını təmin etməkdən ibarət idi. (2)

Həmin ildə Yelizavetpol progimnaziyasında və iki qəza məktəbində 432 şagird oxuyurdu. Yelizavetpol şəhərində 9, qəza şəhərlərində 172, kəndlərdə 244 xüsusi (özəl)

məktəb mövcud idi. Onların əksəriyyəti məscid və kilsələrin nəzdində, ictimaiyyətin maddi dəstəyi ilə fəaliyyət göstərirdi. Bu məktəblərdə tədris əsasən oxuma və yazmağı öyrətməklə məhdudlaşdı. Yelizavetpol qəzasının alman koloniyalarında 84 oğlanın və 79 qızın birgə oxuduğu 2 məktəb də var idi ki, onlarda da yalnız alman dilində oxuma və yazma, kilsə mahnıları öyrədilirdi. Həmin ildə yeganə qız məktəbi Yelizavetpolda ermənilər tərəfindən açılmışdı. Quberniyada 1870-ci ildə 2 erməni dini seminariyası da fəaliyyət göstərirdi.

1870-ci ildə quberniyada əhalinin hər 67 nəfərinə 1 şagird düşürdü. Bu nisbət qız və oğlan şagirdlər arasında fərqli idi: 1 oğlan şagird hər 37 kişi sakinə, 1 qız şagird isə 2036 qadın sakinə düşürdü. Əvvəlki illə müqayisədə şagirdlərin sayı 614 oğlan, 5 qız artmışdı. Bütün məktəblər üzrə oğlan şagirdlərin 5 minə yaxını erməni, 2800-ə yaxını azərbaycanlı idi. 1874-cü ildə artıq quberniyada 349 məktəb var idi ki, onlardan 49-u "müsəlman məktəbləri" adlandırılan məktəblər idi. Eyni zamanda quberniyada məscidlərin nəzdində 200 məktəbin də olduğu qeyd olunurdu. Nəticədə 576.952 nəfər sakini olan quberniyada hər 1650 nəfərə 1 məktəb, 82 nəfərə isə 1 şagird düşürdü. 1884-cü ildə məscid məktəblərinin sayı 270-ə, orada oxuyanların sayı isə 5300 şagirdə çatmışdı. 1883-cü ildə 40 erməni icma məktəbi bağlandıqdan sonra bütün məktəblərin sayı 310 olmuşdu. Məscid məktəblərini və erməni icma məktəblərinin çıxmaqla həmin ildə quberniyada cəmi 38 təhsil müəssisi var idi ki, bbu da hər 8000 nəfər 1 təməktəb düşdüyünü göstərirdi. (3)

Çarizmin Azərbaycanda təhsil siyasətinin məqsədini yerli xalqların savadlanması deyil, onlar arasında rus dilinin, mədəniyyətinin, bütövlükdə rus xalqına məxsus olan dəyərlər sisteminin yayılması və möhkəmlənməsi təşkil edirdi. Eyni zamanda çarizm aydın dərk edirdi ki, regionda özünə sadıq məmur təbəqəsi yaratmadan ruslaşdırmanı həyata keçirmək, siyasi və iqtisadi məqsədlərə nail olmaq mümkün deyildir. Bu istiqamətdə Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalının ilk illərindən başlayaraq çar hakimiyyəti və onun yerli orqanları tərəfindən XIX əsrin II yarısında da bir sıra addımlar atılmış, xüsusi qanun və qərarlar qəbul edilmişdir. Bu qərarlar arasında 25 iyun 1867-ci il tarixli "Qafqaz və Zaqafqaziya təhsil müəssisələri haqqında" Əsasnamə, 30 may 1872-ci il tarixli "Şəhər məktəbləri haqqında" Əsasnamə, 22 noyabr 1873-cü il tarixli "Qafqaz təhsil dairəsinin təhsil müəssisələrinə gimnaziya, progimnaziya və real məktəblərin ümumi nizamnaməsinin tətbiqi haqqında" Qaydalar və başqa qərarlar mühüm rol oynadı. Bu qərarların, xüsusən 22 noyabr 1873-cü il tarixli Qərarın qəbul edilməsi ilə bütün Cənubi Qafqazda olduğu kimi Yelizavetpol quberniyasında da məktəb sisteminin Rusiyanın imperiya təhsil sisteminə uyğunlaşdırılması (unifikasiyası) baş verdi. Nəticədə əksəriyyəti ibtidai məktəblərdən ibarət olan rusdilli təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi təşəkkül tapmağa başladı. 22 noyabr 1873-cü il tarixli qanunla klassik gimnaziya və progimnaziya gimnaziya və progimnaziyalara, real gimnaziya isə real (realnı) məktəblərə çevrildilər. Onlar təhsilin səviyyəsinə görə natamam orta və orta məktəblər sayılırdılar. Əsasnamələrin qəbul edilməsi ilə milli dillərin tədrisini məhdudlaşdırıldı, rus dilinin tədrisi isə əksinə, daha da genişləndi. 1876-cı ildə Yelizavetpol Xalq məktəbləri müdirliyinin yaradılması bu sahədə atılmış ilk təşkilati addımlardan oldu. Bu addımların nəticəsində Yelizavetpol quberniyasında tədrisin rus dilində aparıldığı məktəblərin sayı sürətlə artmağa başlayırdı. (4)

Şuşa şəhər məktəbi bütün Cənubi Qafqazda yaradılan ik şəhər məktəbi idi. Tədrisin rus dilində aparıldığı bu məktəblərin əsas məqsədi elə rus dilində mükəmməl bilən məmur kadrların hazırlanması idi. Təbii ki, bu məktəblərin proqramları müstəmləkə mahiyyət daşıyıb Rusiyanın regionu ruslaşdırmaq siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət edirdi. Qəza məktəbləri ilə müqayisədə şəhər məktəblərinin proqramı daha geniş, təhsil müddəti isə müxtəlif idi. Birsinfli şəhər məktəblərində təhsil müddətli 2 il, ikisinfli 4 il, üç və dördsiniflidə isə 6 il idi. Şəhər məktəblərində rus dili və fakültativ əsaslarla milli dil, hesab,

həndəsə, rəsmxət, tarix, coğrafiya, təbiətşünaslıq, şəriət dərsləri keçirilirdi. Təhsil müddəti 6 il olan şəhər məktəbləri ödənişli olduğundan yoxsul ailələrin uşaqlarının bu məktəblərə daxil olmaq imkanları olduqca məhduddu idi. Şəhər məktəblərini bitirən məzunların dövlət strukturlarında qulluğa qəbul olmaq, müxtəlif ixtisas məktəblərinə daxil olmaq hüququ var idi. Lakin ixtisaslı müəllim kadrlarının çatışmaması bu məktəblərin şəbəkəsinin genişləndirilməsinə əsas maneə idi. Müəllimlərin əsas kontingentini rus və digər millətlərdən olanlar təşkil edirdilər.

Rusiya XMN-nin "İbtidai xalq məktəbləri haqqında" 24 may 1974-cü il tarixli Nizamnaməsini qəbul edilməsi ibtidai təhsil müəssisələrinin sayının artmasına öz təsirini göstərdi. Gəncə şəhərinin ibtidai məktəblərə olanehtiyacının qismən də ödənilməsində 1879-cu ildə şəhər əhalisinin maliyyə dəstəyi ilə yaradılmış ibtidai məktəb müəyyən rol oynadı. Məktəbə birinci ildə 140 şagird qəbul olunmuşdu, növbəti ildə şagirdlərin sayı 200-dən artıq idi.

1879-cu ildə Qori müəllimlər Seminariyasının müsəlman bölməsinin açılması Azərbaycanlı müəllim kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynadı. 1884-cü ildə Gəncədə 6 sinifli şəhər məktəbi açıldı. İlk ildə məktəbə 270 nəfər qəbul edildi. Əgər 1885-ci ildə həmin məktəbdə 229 şagird təhsil alırdısa və onlardan sadəcə 32-si azərbaycanlı idisə (14%), əsrin sonlarına doğru bu məktəbdə oxuyanların sayı artıq 612 nəfərə çatmışdı ki, onlardan 112-si azərbaycanlı idi ki, bu da ümumi şagirdlərin artıq 18,3%-ni təşkil edirdi. Şəhər məktəblərində rus dili və milli dillə əyanası xarici dillərdən biri (Şuşa məktəbində fransız dili) də öyrədilirdi. Çar hökumətinin 20 noyabr 1874-cü ildə qəbul etdiyi qanunla dini məktəb və mədrəsələr Xalq məktəbləri müfəttişliyinin tabeliyinə verildi. Əslində bu da ruslaşdırmanın bir forması idi. Çünki orada rus dilinin tədrisi məcburi idi. Müfəttişlərə dini məktəblərə nəzarət etmək hüququ verilirdi. Şəhər məktəbləri pullu olsa da imkansız valideynlərin uşaqlarına təhsil haqqının ödənilməsində müəyyən güzəştlər edilirdi. Kasıb şagirdlərə maddi dəstək göstərmək məqsədilə Nuxada, Gəncədə, Şuşada şagirdlərə yardım cəmiyyətləri fəaliyyət göstərirdi. (5)

Gəncə quberniyasında maarifin yayılmasında kənd məktəblərinin (xalq məktəblərinin) yaradılması mühüm rol oynamışdı. Məlum olduğu kimi Şimali Azərbaycanda ilk kənd məktəbləri XIX əsrin 60-cı illərində Lənkətan qəzasının rus kəndlərində açılmışdı. 22 noyabr 1873-cü il Qanunu qəbul edildikdən sonra quberniyanı bəzi yerlərində dövlət hesabına rus dilində təhsil verən, birsinifli və ikisinifli kənd məktəbləri açıldı. Gəncə quberniyasında ilk açılan kənd məktəbləri (xalq və ya normal məktəblər) 1876-cı ildə Qazax qəzasının Dağ Kəsəmə, Zəngəzur qəzasının Gorus, Qubadlı, Cəbrayıl qəzasının Cəbrayıl kəndlərindəki birsinifli kənd məktəbləri oldu. Bu tip məktəblərdə əsasən dinin əsasları, ana dili, rus dili, hesab və hüsnxət tədris edilirdi. Kənd məktəblərinin sayına görə Şuşa və Nuxa qəzaları öndə gedirdi. 80-ci illərdə quberniyanın qəzalarında kənd məktəblərinin sayının sürətlə artması müşahidə olunurdu. 1882-ci ildə Zəngəzur qəzasının Qarakilsə və Qubadlı, Ərçivan, Ərəş qəzasının Ağdaş, 1883-cü ildə Cəbrayıl qəzasının Qarğabazar, Şuşa qəzasının Ağdam, Lənbəran, Ağcabədi, Cavanşir qəzasının Alpout, Bərdə, Kasapet kəndlərində, 1884-cü ildə Şuşa qəzasının Hindarx, Nuxa qəzasının Göynük, Qoxmux, 1885-ci ildə Cəbrayıl qəzasının Hadrud, Şuşa qəzasının Tuğ, Gülablı, Cavanşir qəzasının Sarov, Yelizavetpol qəzasının Qaraçinar, Slavyanka kəndlərində məktəblər açılmışdı.

80-ci illərin sonları - 90-cı illərdə də Yelizavetpol quberniyasında açılan kənd məktəblərinin siyahısı göstərir ki, bu məktəblər daha çox Qarabağın bölgəsinin ermənilər və ruslar yaşayan kəndlərində (Qarabulaq, Xankəndi, Tağlar, Qarabulaq, Vəng, Dığ) açılmışdı. Yelizavetpol qəzasının Mingəçevir, Gədəbəy, Zəyəm, Zəngəzur qəzasının Minkənd, Cavanşir qəzasının Tərtər kəndlərində məktəblərin açılması da 90-cı illərə təsadüf edirdi. 1893-cü ildə quberniyada 38 ibtidai kənd xalq məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Bu məktəblərdən yalnız üçü

biavasitə xəzinədən maliyyələşdirilirdi, bu da bütün quberniya üzrə ibtidai məktəblər çəkilən xərclərin yalnız 4.9% təşkil edirdi, qalanları əhalinin könüllü ianələri hesabına fəaliyyət göstərirdi. Kəndlərdə məktəblərin açılmasında Nuxa qəzasının kəndlərinin əhalisi bir sıra təşəbbüslərlə çıxış etmişdilər. Təkcə 1898-ci ildə əhalinin ərizələri əsasında Nuxa qəzasının Ağpələkənd, Nic, Yaqlub, Vartaşen, Bum, Daşbulaq, Göybulaq, Zəraf, Cəfərabad kəndlərində məktəblər açılmışdı. 1900-cü ildə Gəncə quberniyasında 28 kənd, 1901-ci ildə isə 28 ibtidai məktəb açılmışdı ki, onların əksəriyyəti azərbaycanlılar yaşayan kəndlərin payına düşürdü. Lakin bütünlükdə azərbaycanlıların təhsilə cəlb edilməsi çox aşağı səviyyədə idi. Məsələn, 1896-cı ildə quberniyada mövcud 40 məktəbdən yalnız 13-ü yalnız azərbaycanlıların yaşadığı kəndlərdə yerləşirdi. (6)

Kənd məktəblərinin sayca artması ilk növbədə əhalinin əksəriyyətini təşkil edən azərbaycanlı əhalinin maarifə daha geniş cəlb edilməsinə şərait yaradırdı. Lakin digər millətlərlə (erməni, rus, alman) müqayisədə azərbaycanlıların məktəblə əhatə olunması ümumi əhaliyə nisbətə çox aşağı idi. 1896-cı ildə quberniyadakı 40 kənd məktəbindən yalnız 13-ü ancaq azərbaycanlılardan ibarət kəndlərdə idi. 1881-ci il martın 16-da Gəncə progimnaziyası tam səkkizsiniflik gimnaziyaya çevrildi. Həmin il gimnaziyaya 223 nəfər daxil olmuşdu. Gimnaziyanın nəzdində şəhərin nüfuzlu şəxslərinin iştirakı ilə xeyriyyə cəmiyyəti də yaradılmışdı. Şagirdlərə rus dili, ana dili ilə yanaşı, hesab, coğrafiya, tarix və s. dünyəvi fənnlər öyrədilirdi. Bütün məhdudiyyətlərə baxmayaraq tədris müəssisəsində azərbaycanlı şagirdlərin sayı artmaqda idi. 1901-ci ildə gimnaziyada oxuyan 321 nəfər şagirdin 45 nəfəri azərbaycanlı idi. Cənubi Qafqazın digər quberniyaları ilə müqayisədə Yelizavetpol quberniyasını şəhərlərində qız məktəblərinin açılması gec baş verdi. "Müqəddəs Nina" məktəbi adlanan ilk qız məktəbi 1875-ci ildə Şuşada açıldı. Məktəbdə rus dili ilə yanaşı ümumi fənlər, əl bacarıqları, əlavə pul ödəyənlər üçün xarici dil, musiqi, rəsm dərsləri də keçirilirdi. 1894-cü ildə Şuşa qız məktəbi dördsinifli "Mariya" qız məktəbinə çevrildi. Qeyd edək ki qız məktəbləri regionda bir qayda olaraq "Müqəddəs Nina" cəmiyyətlərinin təşəbbüsü ilə açılırdı. 1885-ci ildə Gəncədə cəmiyyətin təşəbbüsü ilə qız məktəbi açılmışdı. İlk ildə məktəbə cəmi 6 qız qəbul edilmişdi. 1899-cu ildə Yelizavetpol qız məktəbi progimnaziyaya çevrildi. Bu zaman burada 132 qız təhsil alırdı. Lakin bu məktəblərdə azərbaycanlı qızlar demək olar ki, təhsil almırdılar. Məsələn 1899-cu ildə Yelizavetpol "Müqəddəs Nina" qız məktəbində təhsil alan 132 nəfərdən yalnız biri azərbaycanlı idi. Azərbaycanlı qızlar ya müəllimlərin qadın olduğu ruhani məktəblərində, ya da evlərdə ibtidai savad alırdılar. Lakin əsrin sonlarında vəziyyət qismən yaxşılaşmağa doğru gedirdi. (7)

70-ci illərdə başlayaraq Rusiyada bazar münasibətlərinin inkişafı, Cənubi Qafqazın imperiyanın vahid iqtisadi sisteminə daxil edilməsi burada iqtisadiyyatın və texnikanın müxtəlif sahələri üzrə ixtisaslı kadrlara olan ehtiyacı artırır. Xüsusən Yelizavetpol quberniyasında yeni istehsal və emal sənayesi sahələrinin təşəkkül tapması, dəmir yolunun çəkilməsi ilə savadlı kadrlara ehtiyacı daha kəskin hiss olunurdu. Məhz bu səbəbdən 80-ci illərin ortalarından başlayaraq bəzi ümumtəhsil məktəblərinin proqramlarına kənd təsərrüfatı üzrə ümumi biliklər verən fənlər daxil edilmiş, onların nəzdində müxtəlif peşələri öyrədən kurslar açılmışdı. (8) Bir qədər sonra bu kurslar kənd təsərrüfatı və sənət şöbələrinə çevrilmişdilər. Bu kurslar ilk dəfə Şəkidə, Ağdaşda, Ağdamda, Şuşada baramaçılıq və ipəkçilik müəssisələri nəzdində açılmışdı. 1888-ci ildə Nuxa şəhər məktəbinin nəzdində xüsusi sənət məktəbinin açılması ipəkçilik müəssisələrinin ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsində müəyyən rol oynadı. Kənd məktəblərində də kənd təsərrüfatına aid bilik və bacarıqları artırmaq üçün məşğələlər keçirilirdi. Quberniyanın Vəndam, Qutqaşen, Baş Göynük, Hadrut, Vartaşen, Ağdam, Ağcabədi, Cəbrayıl, Alpaut, Ləmbəran, Dağ Kəsəmən, Şıxlı, Qaraçınar, Tuğ və başqa kəndlərin məktəblərində belə kurslar açılmışdı. 1883-cü ildə Qarğabazar

kəndində 12 şagirdin daxil olduğu məktəb açıldı. Məktəbin ilk müəllimi isə Qori seminariyasını məzunu Əliş bəy Tahirov olmuşdur. Məktəbdə ipəkçilik və barama yetişdirilməsi öyrədilirdi. 1993-cü ilə dair məlumatlarda Yelizavetpol quberniyasında məktəblərin 23-də ipəkçilik, 5-də bostançılıq, 3-də bağçılıq, 1-də arıçılıq, 3-də dülgərlik, 1-də xərratlıq şöbələri fəaliyyət göstərirdi. (9)

Yelizavetpol quberniyasında peşə məktəblərinin inkişafı sahəsində ilk addım 1884-cü ildə Yelizavetpol şəhərində sənət məktəbinin açılması oldu. Məktəb Qafqaz canişini Mixail Nikolayeviçin şərəfinə Mixayil sənət məktəbi adlandırıldı. 1888-ci ildə müstəqil sənət məktəbinə çevrilən 1893-cü ildə Xalq Maarif nazirliyinin tabeliyinə verilmişdi. Dördillik məktəbdə ibtidai ümumtəhsil fənləri ilə yanaşı, bağçılıq, bostançılıq, ipəkçilik və sadə sənətlər (dəmirçilik, xərratlıq, çəlləkçilik və s.) üzrə praktik biliklər öyrədilirdi. Məktəbə praktik məşğələlər üçün, eləcə də üzüm və ipəkçilik üçün 7 desyatindən artıq sahə ayrılmışdı. Artıq 1895-ci ildə məktəbdə təhsili alan şagirdlərin sayı 125 təşkil edirdi. Məktəbin nəzdində pansion da var idi. 1897-1898-ci illərdə Tiflisdə təşkil edilmiş sərgidə məktəb şagirdlərinin yetişdikləri meyvə növləri yüksək mükafatlara layiq görülmüşdü.

Yelizavetpol şəhər əhalisinin təkidli müraciətləri nəzərə alaraq 1879-cu ildə burada da ibtidai texniki məktəb açıldı. Yelizavetpol ibtidai məktəbinə birinci il 140 şagird qəbul edilmişdi, ikinci il onların sayı 200 nəfərdən artıq idi. Quberniyada texniki təhsilin inkişafında 1887-ci ildə açılmış Yelizavetpol dəmir yol məktəbi müəyyən rol oynadı. 1894-cü ildən normal məktəb kimi fəaliyyətini davam etdirən məktəbdə həmin il 37 qız və 117 oğlan olmaqla 154 şagird oxuyurdu. Məktəbdə ümumi fənlərlə yanaşı bəzi təsərrüfat sahələri üzrə bacarıqlar da öyrədilirdi. 1896-cı ildə Yevlax stansiyasında bir sinifli dəmir yolu məktəbi açıldı. Bu məktəblər dəmiryolu işçilərinin uşaqları üçün nəzərdə tutulsa da pullu olduğundan buraya başqa insanların da uşaqları qəbul olunurdu. (10)

#### Nəticə

Beləliklə, XIX əsrin son rübündə Gəncə quberniyasında cərəyan edən siyasi-iqtisadi proseslərin təsiri nəticəsində mədəni dəyişikliklər şəraitində mədəni-maarif, təhsil sahəsində də dəyişikliklər baş verir, təhsil müəssisələrinin və orada təhsil alan şagirdlərin sayı artırdı. Başqa millətlərlə, xüsusən ermənilərlə müqayisədə azərbaycanlı təhsil alanların sayı əhalinin ümumi nisbətində çox aşağı olsa da, bütövlükdə onların say artımı sürətlə gedirdi. Köhnə məktəb və mədrəsələr öz mövcudluqlarını saxlasalar da əsrin sonlarında Azərbaycanda təhsil sahəsində geniş vüsət alan yeniləşmə hərəkəti Gəncə quberniyasında da özünü qabarıq göstərir, burada yeni tipli, dünyəvi təhsil verən məktəblər şəbəkəsi yaranır, müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətləri yaranır, mədəni-maarif xarakterli kütləvi tədbirlər keçirilirdi. Bütün bunlar quberniyanın Gəncə, Nuxa, Şuşa, Qazax kimi şəhərlərində, müxtəlif qəzalarda cəhalətə, mövhumata qarşı mübarizəyə qoşulan maarifçilər nəslinin yetişməsinə şərait yaradırdı. Məhz bu nəslin nümayəndələri Azərbaycanda bir qədər sonra Azərbaycanda milli-demokratik hərəkətin meydana gəlməsində əsas qüvvəyə çevriləcək, ilk müstəqil milli dövlətimizin – Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaradılmasında, maarifin və mədəniyyətin inkişaf tapmasında fəal iştirak etmişlər.

#### Ədəbiyyat

1. Abbaszadə, M.A., Əhmədov M. Mirzə Abbasın dərslikləri // “Azərbaycan məktəbi”, 1991, № 2-3, s.61-64
2. Azərbaycan kitabı. Bibliografiya. 3 cildə. C.1, Bakı, 1964
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxiv, Fond 45, siyahı 2, iş 280, v. 4 BAXMAQ
4. Azərbaycan tarixi, 7 cildə, IV cild, Bakı, Elm, 2000

5. Baxşəliyev, F. Şimali Azərbaycanda 1870-ci il kəndli islahatından sonra torpaq sahibliyi və torpağın icarə edilməsi haqqında, Bakı Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, 2010, №2, s.108-113
6. Çingizoğlu, Ə. Qarabağda maarif (1750-1950) / Ə. Çingizoğlu. - Bakı: Zərdabi LTD MMC, - 2013. - 288 s.
7. Eldarova, Ə. Azərbaycan aşığı sənəti// Ə. Eldarova. – Bakı: Elm, - 1996, - 168 s.
8. Əhmədov, H.M. XIX əsr Azərbaycan məktəbi/ H.M. Əhmədov. Bakı: Maarif, 1985, 366 s.
9. Əhmədov, H.M. XIX əsr Azərbaycan məktəbi / H.M.Əhmədov. Bakı: Təhsil, 2006. 580 s.
10. Əhmədov H. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, I cild// H.ƏM. Əhmədov. Bakı: Elm, 2001, 356

## **SITUATION OF EDUCATION IN YELIZAVETPOL GOVERNANCE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY**

***Musayeva Shafa Xasafat***

### ***Summary***

In order to strengthen itself in the South Caucasus, including Azerbaijan, Tsarism was not only satisfied with military-political, economic and demographic means, but also took steps to colonize the region in educational, cultural, religious and spiritual fields. Education and school work played an important role in this direction. Before the establishment of Ganja governorate, madrasahs were operating near mollakhanas and large mosques in cities and most of the districts. By the way, many intellectuals of that time received their first education in such schools (M.Sh. Vazeh, M.F. Akhundov, etc.). These schools were mainly supported by donations from religious communities and wealthy individuals.

## **СИТУАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ЕЛИЗАВЕТПОЛЬСКОМ УПРАВЛЕНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА**

***Мусаева Шафа Хасефетовна***

### ***Резюме***

Чтобы укрепиться на Южном Кавказе, включая Азербайджан, царизм не только удовлетворился военно-политическими, экономическими и демографическими средствами, но и предпринял шаги по колонизации региона в образовательной, культурной, религиозной и духовной областях. Большую роль в этом направлении сыграло образование и школьная работа.

До образования Гянджинской губернии медресе действовали при моллаханах и крупных мечетях в городах и большинстве районов. Кстати, многие интеллектуалы того времени получали свое первое образование именно в таких школах (М.Ш.Вазе, М.Ф.Ахундов и др.). Эти школы в основном поддерживались за счет пожертвований религиозных общин и богатых людей.

***Rəyçi : Elgün Aslanov***

***Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, İctimai fənlər kafedrasının 28 noyabr 2024 –cü il tarixli iclasının 03 sayılı protokolu***

***Daxil olma tarixi 16 dekabr 2024-cü il***